

MSc Youth, Education & Society
Utrecht University, Faculty of Social & Behavioural Sciences
Utrecht, the Netherlands

Jongeren aan het woord

Een onderzoek naar de ervaringen van jongeren omtrent burgerschap & het
burgerschapsonderwijs in Nederland.

Begeleidende docent: Asli van der Baan-Ünlüsoy

Tweede beoordelaar: Asia Sarti

Stageplek: Stichting Cross Your Borders

Stage begeleider: Sarah van Haandel

Naam student: Lotte Gras

Studentnummer: 6589340

Datum: 20-08-2020

Aantal woorden: 8633

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Abstract

This research started out with the question whether it's right that the changes in our society and the accompanying generation are a reason for concern. There is opposition to this concern, stating that the youth describe citizenship in a different way than scientific consensus. The literature teaches us that citizenship is a normative term with varying definitions that weren't always taken into account in earlier research. For example, the dichotomy between active and passive citizenship can be seen as too simple a solution, just as the scream for attention about the lack of (political) participation cannot be completely justified as the problem. Qualitative research can be very valuable to provide clarity and prevent the too simple conclusions. In this research, data was collected through eight individual interviews. By keeping questions open-ended and by using terms that speak to the imagination of the youth, an attempt was made to give the youth a voice regarding citizenship and citizenship education. The aspects that are related to citizenship seem to not differ much from existing theories. Especially contributing to society in a collective way is seen as an important task for a good citizen. The youth think they are a big influence on their direct surroundings, but bigger, societal situations seem to be out of reach or influence for them. Education has the task to help youth fulfil their responsibilities as world citizens.

Samenvatting

Dit onderzoek begon met de vraag of het juist is dat de veranderingen in onze samenleving en de daarbij horende generatie een gegronde reden moeten zijn voor bezorgdheid. Daarnaast is er namelijk een tegengeluid, dat jongeren het zijn van een betrokken burger anders omschrijven. De literatuur leert ons dat burgerschap een normatief begrip is met verscheidene definities waar in eerder onderzoek niet altijd juist rekening mee is gehouden. Zo is de tweedeling tussen actief en passief burgerschap te simpel en de schreeuw om zorgen bij gebrek aan (politieke) participatie ook. Kwalitatief onderzoek kan van grote waarde zijn om meer duidelijkheid te verschaffen en dit soort onduidelijkheden te voorkomen. In dit onderzoek is via acht individuele interviews data verzameld. Door vragen open te houden en termen te gebruiken die aanspreken op de verbeelding is geprobeerd jongeren een stem te geven in hoe zij burgerschap en burgerschapsonderwijs zien. De aspecten die gekoppeld werden aan burgerschap wijken niet veel af van de bestaande visies. Voornamelijk het maatschappelijk bijdragen voor het collectief geheel wordt als een belangrijke burger taak gezien. Jongeren hebben het idee dat ze een belangrijke invloed zijn in de samenleving maar dat grotere, maatschappelijke kwesties buiten hun bereik vallen. Aan het onderwijs de taak om jongeren ook te helpen om hun taak als wereldburger te vervullen.

Slutelwoorden: burgerschap, burgerschapsonderwijs, middelbaar onderwijs.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Burgerschap en burgerschapsvorming onder jongeren in Nederland

Er klinkt een wisselend geluid over de maatschappelijke participatie onder jongeren in Nederland. Enerzijds klinken er zorgen rondom de democratische betrokkenheid onder jongeren, er zou een gebrek aan actieve participatie zijn in onze maatschappij en een verminderd verantwoordelijkheidsgevoel omtrent anderen en onze wereld (De Winter, 2011). De afgelopen jaren is wereldwijd mede door migratie, globalisering en de vasthoudendheid naar het nationalisme de samenleving aan het veranderen en zo ook de manier van denken over burgerschap (Gutmann, 2004). Zo wordt er gesproken van een ‘nieuwe burgercultuur’ waarbij het voornamelijk in westerse landen minder gaat om politieke hiërarchie en meer draait om individuele besluitvorming van burgers (Clark & Hoffmann-Martinot, 2018, pp. 1–3). Mede door veranderingen als een versterking van het individualisme ontstaat in Nederland een bezorgdheid over het afnemen van de sociale cohesie en behoefte naar meer betrokkenheid in onze samenleving (Oser & Veugelers, 2008; Dijkstra, 2012).

Anderzijds zien we uit eerdere onderzoeken dat ondanks dat er vaak weinig steun voor traditionele, politieke participatie werd gevonden, jongeren wel betrokkenheid tonen in burgerschap (Torney-Purta, Lehmann, Oswald & Schulz, 2001; Amna & Ekman, 2013; Banaji et al., 2018). Volgens Torney-Purta et al. (2001) geloven jongeren nog steeds dat het belangrijk is om te stemmen maar het bespreken van politieke kwesties lijkt voor hen niet van belang. Belangrijker is het op zoek gaan naar organisaties waarbij ze zich betrokken voelen en daarbij activiteiten uitvoeren. Dit zien we ook in protesten rondom klimaatverandering waarbij jongeren nu veel hun frustraties tonen omdat ze het gevoel hebben geen stem of toegang te krijgen tot democratische processen (O’Brien, Selboe, & Hayward, 2018). Ondanks het wel of niet ontbreken van betrokkenheid zijn meerdere onderzoeken het eens dat het belangrijk is om via burgerschapsvorming jongeren te helpen met het vinden van hun identiteit en hun rol als burger - van Nederland, Europa, en de wereld (Leeman & Wardekker, 2004; Van Oers, Leeman & Volman, 2009).

Deze burgerschapsvorming kan vorm krijgen in het onderwijs. Onderwijs kan compenserend werken voor jongeren die in andere sociale contexten, als peergroup of familie, geen positieve ervaringen met burgerschap vraagstukken aangereikt krijgen (Van de Werfhorst, 2014). Na aanleiding van de bezorgdheid om de afname van sociale binding in de samenleving en de vraag voor meer aandacht voor burgerschap in het onderwijs gaat in 2006 de wet rondom burgerschapsvorming in werking (MOCW, 2005). Deze wet houdt in dat scholen gericht moeten werken aan sociale integratie en actief burgerschap (Inspectie van onderwijs, 2006). De wet is voor docenten en schoolleiders echter te vaag en te abstract,

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

waardoor burgerschapsvorming na 14 jaar nog geen vaste plaats heeft weten te vinden binnen het onderwijscurriculum (Rijksoverheid, 2019).

Als er vanuit het ICCS (International Civic and Citizenship Education Study) een grootschalige en internationale studie, de Nederlandse resultaten tegenvallen (Schulz, Carstens, Losito, & Fraillon, 2017) en herhaaldelijk blijkt dat de implementatie van burgerschap stagneert (Inspectie van het Onderwijs, 2009; 2010; 2014; 2016) verzoekt de minister van OCW de Onderwijsraad een advies over vervolgstappen uit te brengen (Onderwijsraad, 2012). De afgelopen jaren is er daarom gewerkt aan een wetswijziging van burgerschap in het onderwijs. Hierbij ligt de focus niet langer alleen op de Nederlandse samenleving maar ook op de Europese en de wereldburger in het concept van globale burgerschap (Veugelers, 2011). Dat voor het inzetten van burgerschap steeds vaker verder wordt gekeken dan alleen de Nederlandse samenleving komt door meerdere invloeden. De wereld wordt ook een ‘global village’ genoemd, een fenomeen waarbij de wereld kleiner en een plek wordt waar mensen door media meer betrokken worden in elkaars leven (Baran, 2010).

Onderzoek over jongeren en burgerschap blijkt als lastig gezien te worden door het normatieve karakter van burgerschap en de moeilijkheid in het definiëren ervan (Amaya, 2013). Onderzoekers hebben vaak niet goed nagedacht en gereflecteerd over hoe hun eigen opvattingen over participatie en burgerschap hun definitie hebben beïnvloedt (Ferreira, Azevedo, & Menezes, 2012). Hierdoor kan er vanuit de wetenschap vaak geen eenduidige lijn worden getrokken. Ook wordt opvallend weinig gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek – een vorm van onderzoek die bij uitstek geschikt is om met respondenten in gesprek te gaan over attitudes en achterliggende gedachten (Verhoeven, 2016). Dit wordt nogmaals benadrukt door onderzoek naar academisch literatuuronderzoek van burgerschap. De gebruikte normen moeten worden onderworpen aan kwalitatief onderzoek wil een studie als epistemologisch reflexief worden beschouwd en dit wordt niet tot nauwelijks gedaan (Banaji et al., 2018).

Er is dus al enige tijd interesse op onderzoeksgebied naar burgerschap en het burgerschapsonderwijs in zowel binnen als buitenland (Thijssen, Siongers, Van Laer, Haers, & Mels, 2016). Deze onderzoeken zijn vaak beschrijvend en kwantitatief (Tonkens, 2008; WRR, 2012; Vrooman, Noije, Jonker & Veldheer, 2012). Daarnaast is veelal internationaal, kwantitatief onderzoek gericht op een grote groep en wordt er niet ingezoomd op de individuen van de groep (Wijdeven, de Graaf & Hendriks, 2013, p. 38). In onderzoek naar burgerschapsonderwijs lijkt het erop dat er binnen het onderwijs geen duidelijke lijn is wat

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

betreft burgerschapsvorming (Guttman, 2004). Deze kwalitatieve studie richt zich daarom op het in kaart brengen van a) de ervaringen van jongeren aangaande burgerschap, en b) de behoeften van jongeren wat betreft het huidige burgerschapsonderwijs.

Theoretisch kader

Burgerschap

Allereerst moet er duidelijkheid gegeven worden aan het begrip 'burgerschap'. Rondom de definitie van burgerschap bestaat er een enorme diversiteit aan begrippen vanuit verschillende politici, onderwijzers, opvoeders en wetenschappers (o.a. Adler & Goggin, 2005; van Houdt & Schinkel, 2009). Het normatieve karakter van 'burgerschap' zorgt ervoor dat het begrip onder mensen varieert, onder andere het hebben van verschillende achtergronden beïnvloedt wat je vindt van burgerschap en daarom is het begrip lastig expliciet te maken (Amaya, 2013). Één van de eerste definities van burgerschap focust op drie rechten die men als burger heeft: recht op vrijheid van het individu, recht om te stemmen en recht op de faciliteiten van de verzorgingsstaat (Marshall, 1964). Vervolgens heeft het begrip naast dit liberale karakter ook een morele dimensie gekregen en werd er gewezen op de normen en waarden van burgers en je actief inzetten voor de maatschappij (Isin & Turner, 2007). Als laatste wordt het vormen van identiteit ook gekoppeld aan burgerschap, weten wie je bent en of jij je identificeert met je omgeving en de cultuur waarin je leeft (Duyvendak & Tonkens, 2016). Overstijgend wordt er vaak gesproken over het streven naar actief burgerschap, waarmee wordt bedoeld dat er meer moet zijn dan alleen kennis over burgerschap maar dat men ook een eigen mening vormt over burgerschap en daar naar handelt (Van de Wijdeven, de Graaf, & Hendriks, 2013). Toch wordt er gewaarschuwd dat onderzoek nu nog te veel is toegespitst op de dichotomie tussen actief of passief burgerschap. Om dit goed te begrijpen moet eerst verder gekeken worden naar de definitie van burgerschap waarin participatie en betrokkenheid van mensen als een belangrijke pijler wordt gezien.

Politieke en maatschappelijke betrokkenheid

Politieke en maatschappelijke betrokkenheid staan in menig definitie van burgerschap centraal. Er zijn wel discussies over hoe die betrokkenheid vorm moet krijgen (Nieuwelink, 2016). Hierin zien we net als bij het definiëren van burgerschap verschillende visies terug namelijk: de liberale visie die de eigen belangen van mensen meer benadrukt, de communitaristische visie die meer het collectief geheel als hoofddoel ziet en een republikeinse visie die vooral het belang van participeren in het politieke domein benadrukt

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

(Nieuwelink, 2016). Om betrokkenheid te meten wordt er vaak gekeken naar de mate van participatie, je zou sociaal meer betrokken zijn en democratisch beter ingeburgerd als je veel participeert (Elchardus, Huyse & Hooghe, 2000). Politieke participatie vindt onder andere plaats als mensen gebruik maken van hun stemrecht (Roberts, 2008). Het verminderen van het stempercentage onder jongeren wordt hierdoor gekoppeld aan een tekortkoming in het leerproces over democratie (Banaji & Buckingham, 2013).

Als we terugkijken naar eerder onderzoek vinden we inderdaad dat de afname van politieke participatie gekoppeld wordt aan de algemene afname van maatschappelijke participatie (Putnam, 1993). Putnam benoemde het belang de krant om betrokkenheid te vergroten omdat er een relatie werd gezien met de mate waarin je je informeert over de samenleving en hoe men zich actief participeert. Hierbij aansluitend werd in een later kwantitatief onderzoek gekeken naar een mogelijk verband tussen nieuws gerichtheid en gevoel van betrokkenheid (Drok & Schwartz, 2009). De jongeren die vielen onder betrokken beoordelen hun nieuwsinteresse met een 7.4 gemiddeld terwijl de niet betrokken jongeren een 6.0 gemiddeld scoorden. Hieruit kunnen we opmaken dat hoe meer mensen gebruik maken van nieuwsmedia, hoe meer actief zij zich maatschappelijk opstellen en hun vertrouwen is in de samenleving en de medemens (Giesen & Wansink, 2009).

Om het onderzoek naar politieke en maatschappelijke participatie verder te kunnen uitvoeren in de samenleving van nu en een bijdrage te laten leveren aan begrip van hoe moderne democratieën functioneren, moet de analyse verder gaan dan een simplistische tweedeling van actief en passief (Amna & Ekman, 2013). Amna en Ekman (2013) onderzochten manieren van betrokkenheid en participatie bij meer dan 1000 Zweedse jongeren in de leeftijd van 16 en 17 jaar. Dit door middel van een vragenlijst over: participatie, interesse, burgerschapscompetenties, activiteit in andere contexten als school, thuis, vrienden en op internet. Hier kwamen vier typen van burgers uit: Actief (hoge betrokkenheid en hoge mate van participatie), standby (hoge betrokkenheid, gemiddelde participatie), niet verbonden (gemiddelde betrokkenheid en vrij lage participatie) en gedesillustioneerd (lage betrokkenheid en zeer lage participatie).

Een ander belangrijk punt is dat jongeren andere concepten koppelen aan vormen van burgerschap (Banaji et al., 2018). Aan de hand van een tekstanalyse software werden 770 eerdere onderzoeken uit verschillende landen geanalyseerd. De termen 'participatie', 'actief', 'activist' en 'andersdenkend', bleken in eerder onderzoek weinig respons op te leveren en termen als 'deelnemen', 'betrokken' en 'ontwikkelen' wel. Deze lieten zien dat jongeren allesbehalve afwezig waren als politieke vertegenwoordigers (Banaji et al., 2018).

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Burgerschap is dus een begrip met vele facetten, waar afhankelijk van de persoon nadruk wordt gelegd op specifieke facetten van het begrip.

Onderzoek naar Nederlandse jongeren en burgerschap

De afgelopen jaren is er in eerder onderzoek naar burgerschap bij jongeren gekeken naar burgerschapskennis en competenties. In grootschalig onderzoek in 24 landen, waaronder Nederland, werden jongeren tussen de 13 en 14 jaar onderzocht aan de hand van een kennistest en een vragenlijst (Schulz et al., 2010; Schulz et al., 2016; Schulz et al., 2017). De burgerschapskennis van jongeren in het onderzoek viel tegen (Schulz, Carstens, Losito, & Fraillon, 2017). Wel werd er een positieve attitude geconstateerd ten opzichte van democratie en burgerschap. Centrale aspecten van democratie van burgerschap werden gesteund zoals vrijheid van meningsuiting, tolerantie, het houden van verkiezingen en het hebben van politieke rechten (Schulz et al., 2010). Ook uiten jongeren dat ze zich zelfverzekerd voelen om hun eigen mening te formuleren, rekening te houden met anderen en anderen te laten uitspreken (Geijssels et al., 2012; Ledoux et al., 2011).

Ingezoomd op de Nederlandse jongeren en hun verschillen onderling vallen er een aantal dingen op. Onderzoek toonde met verschillende vragenlijsten aan dat naarmate leerlingen een hoger onderwijsniveau volgen zij over meer burgerschapskennis beschikken (Maslowski et al., 2012; Schulz et al., 2010; Schulz et al., 2017; Munniksma et al., 2017). Daarnaast werd gevonden dat leerlingen die een hoger onderwijsniveau volgen politieke en maatschappelijke participatie belangrijker vinden en meer vertrouwen hebben in hun eigen burgerschapsvaardigheden (Munniksma et al., 2017). Een tegengeluid werd gevonden in een onderzoek dat liet zien dat jongeren in het vmbo meer vasthouden aan complexe redeneringen over burgerschap. De vwo jongeren op 16-jarige leeftijd lieten conflicterende principes vaker buiten beschouwing en redeneerde voornamelijk vanuit één perspectief (Nieuwelink, 2016).

Burgerschapsonderwijs

In de kerndoelen (SLO, z.d.) wordt burgerschapsvorming benoemd als het leerlingen helpen hun eigen identiteit te ontwikkelen en daarnaast het leren van algemeen aanvaarde normen en waarden. Wat deze aanvaarde normen en waarden zijn en wie deze beslist, wordt niet beschreven (Eidhof et al., 2016). Het hele normatieve karakter van burgerschap lijkt vergeten en wat democratie inhoudt en waarom participatie belangrijk is, wordt gepresenteerd als een transparant gegeven (Banaji et al., 2018). Zo zou burgerschap iets zijn wat universeel begrepen wordt en als een gedeelde set van waarden en normen geleerd kan worden aan jongeren die dit gelijkerwijs opnemen. Dit staat haaks op het gegeven dat

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

burgerschapsvorming moet leiden tot het voor jongeren vormen van een eigen mening en het vinden en uiten van een eigen identiteit. Daarom ook aan het onderwijs de taak niet alleen kennis te reproduceren maar juist bij jongeren nieuwsgierigheid op te wekken en eigen initiatieven te ontwikkelen als nieuwe beginners in de wereld (Biesta, 2015)

De laatste jaren werd de term burgerschapsonderwijs verder uitgebreid door de focus niet alleen te leggen op de Nederlandse samenleving maar ook de Europese en wereldwijde samenlevingen in het concept van globale burgerschap (Veugelers, 2011). Een impuls naar deze globale burgerschapsvorming kan mede komen door de inzet van UNESCO met hun oproep naar global citizenship education (UNESCO, 2015). Met Global Citizenship Education (GCE) wordt ingezet op het ontwikkelen van vaardigheden, waarden en attitudes waarmee burgers een gezond leven kunnen leiden, weloverwogen beslissingen kunnen nemen en kunnen reageren op lokale en wereldwijde uitdagingen.

Op dit moment zou burgerschap in Nederland vorm moeten krijgen aan de hand van drie domeinen: democratie, diversiteit en mondiale thema's (Bijlage A) (Curriculum, 2019). Wel mogen scholen nog steeds zelf aangeven op welke manier zij invulling geven aan deze domeinen van burgerschap. Net als de verscheidenheid van het begrip burgerschap kan de educatie ook allerlei invullingen krijgen. Er kan nadruk gelegd worden op de gemeenschap of de individualiteit, op het ontwikkelen van een eigen perspectief op het grotere geheel of juist op aanpassing aan de gemeenschap (Westheimer, 2015).

Er worden twee aspecten genoemd vanuit internationaal, wetenschappelijk onderzoek die belangrijk zijn in het ontwerpen van burgerschapsonderwijs namelijk *het curriculum* (het lesaanbod en de inrichting van onderwijs) en *het pedagogisch klimaat* (hoe gaan we op school met elkaar om) (Geboers et al. 2013). Deze twee hangen met elkaar samen doordat de omgangsvormen beïnvloeden hoe de lesstof overgebracht wordt. Zo is een discussie of debatteren een manier om en open te staan voor de meningen van anderen maar ook om lesstof te behandelen (Nieuwelink et al., 2016). Wat verder belangrijk is in de inrichting van burgerschapsonderwijs is de duurzaamheid van het aanbod. Een korte-termijn-interventie of een enkel project laat weinig (meetbare) effecten zien (Feldman et al., 2009; Metz & Younis, 2005; Van Goethem et al., 2014).

Huidig onderzoek:

Ondanks de interesse voor burgerschap in wetenschappelijk onderzoek (Thijssen, Siongers, Van Laer, Haers, & Mels, 2016) is er nog weinig tot geen kwalitatief onderzoek gedaan om de stem van jongeren te laten horen omtrent burgerschap en burgerschapsonderwijs. In deze kwalitatieve studie zal geprobeerd worden dichtbij de mening

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

van de jongeren te blijven om de volgende vraag te beantwoorden: Wat verstaan jongeren onder het zijn van een (actieve) burger in Nederland, Europa en de wereld en wat zijn hun ervaringen met het verkregen burgerschapsonderwijs.

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag zijn de volgende vier deelvragen opgesteld: 1: Wat verstaan jongeren onder burgerschap? 2: Hoe zien jongeren op dit moment burgerschap terug in het onderwijs? 3: In hoeverre hechten de jongeren waarde aan onderwerpen omtrent burgerschapsonderwijs? 4: Zien jongeren in de toekomst graag veranderingen in het aangeboden burgerschapsonderwijs?

Methode

Onderzoeksdesign

Voor dit onderzoek is er gekozen voor een beschrijvend en exploratief onderzoek. De data werd verzameld door middel van acht semi-gestructureerde interviews aan de hand van een topiclijst.

Procedure en participanten

Aan dit onderzoek hebben 8 ($N=8$) jongeren deelgenomen, waaronder 3 mannen en 5 vrouwen (leeftijd 14-16; $M=14,5$). Alle participanten zijn geboren in Nederland en volgen op dit moment middelbaar onderwijs. Ze wonen in verschillende provincies en volgen verschillende onderwijsniveaus. De generaliseerbaarheid en de representativiteit is vrij laag. Dit komt doordat bij kwalitatief onderzoek vaak gewerkt wordt, zo ook in dit onderzoek, met een kleine steekproef (Maxwell, 1996). De participanten zijn gevonden door middel van een sneeuwbalsteekproef via het netwerk van de onderzoekster zelf. Daarnaast zijn er respondenten vanuit verschillende provincies van zowel steden en dorpen om zo de verscheidenheid zo goed mogelijk te kunnen representeren en de externe validiteit te verhogen. Een overzicht van de kenmerken van de acht participanten is te vinden in Tabel 1. Vanwege privacy gevoeligheid is beperkte informatie weergegeven.

Tabel 1.

Verdeling participanten

Respondent	Geslacht	Leeftijd	Leerniveau
1	V	16	HAVO

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

2	V	14	Gymnasium
3	V	14	HAVO
4	M	15	VMBO Kader
5	V	14	HAVO
6	M	14	VWO
7	V	14	HAVO
8	M	15	VWO

Instrument

Data werd verzameld door middel van semi-gestructureerde, individuele interviews. De interviews hadden een dezelfde opzet aan de hand van een gemaakte topiclijst die was opgesteld vanuit de vier deelvragen. Hierbij werden de begrippen *betrokken*, *ontwikkelen* en *deelnemen* veel gebruikt zoals werd aanbevolen vanuit eerder onderzoek (Banaji et al., 2018). Op deze manier wordt de constructvaliditeit verhoogd. Er werd besproken wat jongeren verstaan onder (actief) burgerschap. Hierin werd gevraagd naar hoe ze deelnemen in de samenleving en hun mate van betrokkenheid en participatie bijvoorbeeld de vraag: ‘Voel je je dan ook verantwoordelijk voor deze problematieken om ze op te lossen of te verbeteren?’. Als tweede werd het gesprek gestuurd naar op welke manier hun school aandacht besteed aan burgerschap en hoe ze dit onderwijs ervaren door bijvoorbeeld de vragen: ‘Vind je dat je genoeg hulp krijgt op school om je eigen mening te kunnen vormen en durf je die ook te laten horen?’ en ‘Vind je het prettig hoe jouw school dit soort onderwerpen bespreekbaar maakt of de manier waarop ze er aandacht besteden?’. Als laatste werd gevraagd of ze tevreden waren met het aanbod of dat ze hier graag veranderingen in zagen door vragen als: ‘Zijn er dingen die je mist en heb je het idee dat je ook als leerling invloed hebt op wat er besproken wordt?’

Data verzameling

Het eerste interview was een face to face gesprek met de participant maar doordat Covid-19 zich vorderde en het land in lockdown ging zijn de overige individuele interviews via skype gevoerd. De participanten waren allemaal thuis en ieder gesprek duurde tussen de 35 en 45 minuten. Alle interviews zijn door de onderzoekster zelf afgenomen, wat de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot. Voorafgaand aan het interview werd gevraagd om mondelinge toestemming voor het opnemen van het interview en werd gecontroleerd of

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

het doel van het interview en het daarbij horende onderzoek bekend was bij de participant. Omdat de participanten allemaal onder de 18 jaar oud waren is een toezeggingsformulier opgesteld voor de ouders en verzorgers om te ondertekenen. Op deze manier is er ook schriftelijke toestemming gegeven voor het opnemen en gebruiken van de data voor dit onderzoek. Hierin werd ook vastgelegd dat de anonimiteit van de participanten werd gewaarborgd. De audio opnames zijn na het transcriberen en analyseren verwijderd.

Analyse

Voor de kwalitatieve analyse is er gebruik gemaakt van de codeer stappen volgens Boeije (2014). Hierbij werd als eerste het ordenen van het onderzoeksmateriaal gezet, door het transcriberen van de interviews. Op deze manier luistert de onderzoekster opnieuw naar de gegeven antwoorden van de participanten om grip te krijgen op de data. Daarna is er begonnen met het open coderen waarbij bruikbare fragmenten gemarkeerd werden. Deze zijn later per respondent overzichtelijk gemaakt in een tabel. Daarna zijn labels, ook wel coderings termen, gehangen aan de fragmenten die zo dicht mogelijk bij de originele uitspraken staan (Boeije, 2014). Er is gekozen voor een inductieve codering strategie waarbij er niet specifiek gezocht is naar bepaalde woorden en uitspraken omdat op voorhand nog niet duidelijk was naar welke antwoorden er gezocht werd. Daarna werd er axiaal gecodeerd waarbij codes gegroepeerd en gecategoriseerd werden. De laatste stap was het selectief coderen waarbij codes geanalyseerd en vergeleken werden op zoek naar patronen en terugkerende thema's. Voor deelvraag 1 worden de verschillende visies op burgerschap eraan toegevoegd (Marschall, 1964; Isin & Turner, 2007; Duyvendak & Tonker, 2016). Voor de overige deelvragen over burgerschapsonderwijs worden drie categorieën als overkoepelende thema's gebruikt: democratie, diversiteit en mondiale thema's (Curriculum, 2019).

Bevindingen

In dit onderzoek is er gekeken naar twee onderdelen: de ervaringen omtrent burgerschap en de behoeften omtrent burgerschapsonderwijs. Dit laatste is weer verdeeld in drie delen: Hoe wordt burgerschap terug gezien op school, welke waarde wordt hier aan gehecht en als laatste wat zouden ze anders willen zien. Aan de hand van de vooropgestelde topiclijst zijn acht interviews gehouden en de belangrijkste bevindingen worden hieronder beschreven.

Jongeren en burgerschap

Als we kijken naar hoe jongeren burgerschap omschrijven worden er een aantal punten genoemd. Deze kunnen we groeperen in een aantal facetten. De eerste punten gaan

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

vooral over de omgang met elkaar in de samenleving en het nemen van verantwoordelijkheid namelijk: houden aan wetten en regels, sociaal gedrag, respect tonen, milieubewust leven, gezamenlijke en persoonlijke verantwoordelijkheid.

Zo sprak een respondent over onder andere het belang van haar vrijwilligerswerk bij haar hockeyvereniging en hoe je je verder in kan zetten voor de maatschappij.

R2: 'Dat je ook dingen terug doet voor de maatschappij en de wereld, zoals dat training geven dat ik doe [hockeytraining], uhm gewoon werken enzo, uhm maar ook voor zorgen dat we ons samen staande houden. Hoe leg ik dat goed uit, ja gewoon ervoor zorgen dat je niet alleen maar neemt maar ook gewoon weer terug geeft.'

Meerderheid van de respondenten benoemen het belang van milieubewust leven waarvan respondent 5 en 6 het belang voornamelijk koppelen voor de toekomstige samenleving:

R6: het is wel erg want.. het wordt steeds slechter maar ik niet weet of wij als wij nog leven daar nog last van gaan krijgen maar kinderen die nu nog jong zijn of nog moeten geboren worden die krijgen er wel last van... mensen die denken van ik ben dan toch dood maar andere mensen moeten dan daarin leven.

Bijna alle jongeren beginnen over het belang van het hebben en tonen van respect voor elkaar. Op het moment van interviewen was de Black Lives Matter actie veel in het nieuws. Dit was ook terug te zien in de interviews. Iemand behandelen zonder vooroordelen gebaseerd op iemands uiterlijk en achtergrond kwam veel terug.

R8: BLM vindt het wel goed, want ja... ja die mensen worden gewoon gediscrimineerd eigenlijk. En als ik bijvoorbeeld daar zou wonen en donkere huidskleur zou hebben en gediscrimineerd zou worden zou ik dat ook niet leuk vinden.

Uit bovenstaande resultaten kunnen we concluderen dat jongeren burgerschap zien in de plichten die je hebt als burger zoals je houden aan regels, wetten en afspraken maar ook dat je verantwoordelijk bent voor elkaar en onze wereld.

Daarnaast wordt belang van verschillende instanties, de regering en de Europese Unie genoemd. Dat wetten en regels belangrijk zijn en ervoor zorgen dat er veel vrijheid is in Nederland wordt als belangrijk ervaren. Het gebruiken van je vrijheid in de vorm van actie voeren of je mening geven wordt ook genoemd als een belangrijke waarde. Ook heerst hier omheen een tevredenheid hoe de wetgeving is ingericht en de omgang met elkaar.

R3: 'Ik denk gewoon vaker je stem laten horen net zoals de regering maar dan op andere manieren. Zoals met die protesten of met andere dingen gebruik meer social media zoiets en landen zoals ons waar je meer vrijheid hebt dat je juist daar gebruik van kan maken... ik denk dat dat gewoon is geleerd door hoe Nederland is iedereen

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

mag zijn mening hebben iedereen vindt wat die vindt. En ik ben zelf ook niet zo moeilijk met praten. Ik word hier niet doodgeschoten als ik mijn mening geef over de regering of zo'.

Je mening uiten in de vorm van aansluiten bij een protest wordt ook vaak genoemd. Ondanks het belang van het uiten van je mening wordt door de meerderheid een protest niet als de beste manier gezien. Er heerst veel negativiteit rondom protesten: protesten worden gebruikt om school te missen en is er veel agressiviteit. Daarnaast vinden ze zich nog te jong, krijgen ze geen toestemming van ouders en vinden vanwege covid-19 corona het onverantwoord. De jongeren uiten tevreden te zijn en blij te zijn dat zij in Nederland wonen. Ze vergelijken vaak de Nederlandse samenleving met hoe het er aan toe gaat in het buitenland en voornamelijk met Amerika.

R7: 'Ik denk dat daar als je daar bent geboren in een gezin met minder geld met een andere huidskleur dat je daar al veel minder kans maakt en iemand anders die wordt geboren in een heel rijk gezin kan dan meer bereiken. Als je in amerika wordt geboren blijf je daar in zitten want in amerika moet je zelf betalen voor school en dat soort dingen... hier in nederland is het allemaal redelijk goed geregeld.'

Uit bovenstaande resultaten zien we dat jongeren over het algemeen tevreden zijn met de gang van zaken in Nederland en waarde hechten aan het hebben van vrijheid van meningsuiting.

Naast de weinige problematieken die zij zien in Nederland maken zij zich wel zorgen en blijven ze ook kritisch naar de regering kijken. De regering moet meer doen dan alleen geld investeren en het maken van een goede wetgeving wordt belangrijk gevonden. Dingen die genoemd worden die beter kunnen zijn: gelijke lonen en beter onderwijs dat minder gefocust is op het indelen van leerlingen op niveau en beter aansluit op kinderen met specifieke onderwijsbehoeftes.

R5: Wat in Nederland beter kan is met hoe mensen worden opgesplitst in niveaus. Dat je meteen hokje wordt gezet als je zeg maar ook iets goeds scoort

Jongeren zijn via nieuws(sites) en social media op de hoogte van meerdere wereldproblematieken zoals oorlog en terrorisme, gebrek aan voedsel en drinkwater en gebrek aan onderwijs voor ieder kind. Ze zien een betere samenwerking tussen landen als een manier om problemen te verbeteren of op te lossen.

R1: 'Ik denk dat we wel merken wel dat je in europa zit ik denk dat de landen wel iets meer samen één land kunnen één continent kunnen worden ik denk dat we nog iets te veel los van elkaar. Ja het is natuurlijk je eigen land en allemaal andere

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

verschillende één heeft een democratie en de nadere een andere besturings iets ...'

Via platforms als instagram & youtube zien ze veel filmpjes voorbij komen. Daarnaast gebruiken ze het kijken van het nieuws, nieuwswebsites en school om achter meer informatie te komen. Veel jongeren geven aan zich vrij machteloos te voelen om daadwerkelijk een verschil te kunnen maken of om problematieken te kunnen verbeteren. Jongeren benoemen dat ze het wel erg vinden dat er veel problematieken zijn op de wereld maar dat ze daar nou eenmaal persoonlijk niks aan kunnen veranderen.

R7: Ik zie het en ik denk er over na en daarna laat ik het ook wel weer los omdat ik denk ik kan nu wel zitten met al die problemen aan mijn hoofd maar ja natuurlijk ik probeer me wel in te zetten we hadden afgelopen dinsdag ook een zwarte foto geplaatst en ik probeer wel te doen wat ik kan. Maar ik ben geen brandweerman die branden kan blussen, ik kan niet heel veel ik ben geen geniaal genie die medisch dingen kan oplossen.

Ze vallen hierna vaak terug op de regering en instanties die hierin gespecialiseerd zijn. De onderwerpen die ze tegenkomen op social media worden naderhand door de meerheid weer besproken met vrienden. Hierin zijn ze er vaak van bewust dat vrienden iets anders kunnen vinden dan zij maar dat het wel vaak voorkomt dat vrienden vanuit hetzelfde milieu er hetzelfde instaan als zichzelf.

R5: Ik spreek over racisme en milieuvervuiling met mn vrienden, uit mijn klas vooral, Zij vinden ook dat racisme moet stoppen en er zijn ook heel met milieuvervuiling bezig en ook hun hele familie.

Als we terugkijken naar de gegeven antwoorden van de jongeren dan is een mening hebben en deze uiten iets wat heel sterk terugkomt in de interviews. Ze hebben een social media account waarop ze berichten delen en zichzelf laten zien.

Daarnaast geven ze aan het belangrijk te vinden dat je inzet voor de samenleving door middel van helpen bij je sportvereniging, in de buurt mee te helpen maar ook op te staan voor iemand in de bus of iemand in de supermarkt te helpen.

R3: Ja dus door een beetje initiatief te tonen dus stel je gaat met je hele buurt, iets de straten schoonmaken vind ik dat jij dan ook wel gewoon mee mag doen of op een hockeyclub dat jij ook een keer achter de bar mag staan om mensen te helpen ofzo.

R6: Je komt iemand tegen met een rollator of een scootmobiel en die moet een trappetje op dat je diegene dan ook helpt of ouderen mensen of mensen die slecht ter been zijn.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

R7: Een ouder iemand helpen met boodschappen tillen of als iemand iets niet aan kan een moeder te helpen of op te staan in de bus te stoppen alles om het iemand anders makkelijker te maken.

R8: Ja ik help soms wel met schoonmaken als we de buurt opruimen. En met de scouting bijvoorbeeld dan ruimen we de buurt vaak op. We hebben ook een keer spelletjes gedaan met oude mensen in het bejaardentehuis.

Één van de negen jongeren toont enige desinteresse naar maatschappelijke en politieke onderwerpen.

R4: Uhm nee ik weet niet goed waar het over gaat eigenlijk al die protesten enzo en waar het aan ligt als zij willen protesteren nou ja.. Ik weet niet eens wat er mis is met het klimaat eigenlijk ik ben er nooit stil bij gestaan eigenlijk.

Jongeren en burgerschapsonderwijs

In het tweede deel van het gesprek werd er gefocust op het onderwijs om zo antwoorden te krijgen op de vragen: Hoe burgerschap volgens jongeren vorm krijgt op hun middelbare school, welke waarden ze hieraan hechten en of zij graag veranderingen zouden zien.

Burgerschap tot uiting in het middelbaar onderwijs volgens jongeren:

Geïntegreerd in (voornamelijk de wereldoriënterende) vakken wordt burgerschap vaak teruggezien. Dit zijn onderwerpen als milieuvervuiling, natuurrampen, verschillen tussen arm en rijk en oorlogen. Vaak worden er documentaires gekeken, schrijven jongeren een betoog of verslag of wordt er een creatieve opdracht van gemaakt als bedenk een manier om prullenbakken te veranderen in kunst.

Vijf jongeren benoemen ook dat als er toevallig nieuws gekoppeld kan worden aan het onderwerp dat dit dan gebruikt wordt in de lessen maar dat dit niet structureel gedaan wordt.

R1: Ja dat wordt wel gedaan actueel nieuw wordt wel gebruikt als er net iets gebeurd is dan gebruiken ze dat in hun lesstof. dat vind ik wel goed soms gebruiken ze dan dingen van nu de meeste weten wel wat er gebeurd is en ze laten even een filmpje zien.'

Onderwerpen over democratie en diversiteit worden sporadisch genoemd. Dit gebeurt vaak in de vorm van activiteiten die buiten de lessen om georganiseerd worden zoals excursies en losse projecten. Projecten over politieke kwesties, LGBT en ook weer projecten rondom milieuvervuiling worden genoemd. Als laatste wordt door meerdere jongeren genoemd dat ze een dag of een week geld moesten inzamelen voor een goed doel. Daarnaast komen

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

onderwerpen soms ter sprake in gespreksvorm. Een grote meerderheid van de jongeren geven aan dat dit meestal vanuit een docent zelf komt die een vraag aan de groep stelt over een bepaald onderwerp. Meestal is er dan of iets op school gebeurd rondom pesten of is er iets in het nieuws geweest waar naar gevraagd wordt. Dit gebeurt meestal tijdens het mentoruur, hier wordt vaker tijd vrij gemaakt om over (cyber)pesten te praten en het uitspreken van je mening. Over de vraag of de leerlingen ook zelf onderwerpen mogen inbrengen om te bespreken geven jongeren aan dat ze wel denken dat dit zou mogen maar dat het niet of nauwelijks gebeurt.

Één daarvan zegt dat hij liever niet in het middelpunt staat en één andere zegt dat jongeren in de klas niet altijd iets in durven te brengen want misschien vinden anderen het stom. Een aantal leerlingen geven aan dat het vaker tijdens mentoruur voorkomt dat leerlingen gevraagd wordt om iets in te brengen dan tijdens andere vakken.

R4: 'Meestal is het zo dat de leerkracht brengt iets in en dan gaan we het even over hebben maar voor de rest wordt er niet iets mee gedaan. Soms geven we wel onze mening in de klas maar dat is het dan wel ook.'

Verder kijken naar de schoolcultuur en in hoeverre het pedagogisch klimaat gebruikt wordt om burgerschap een plek te geven op school zijn er ook maar een paar leerlingen die terug zien. Maar één zegt op school een leerlingenraad te hebben maar weet niet heel goed het belang ervan en een paar jongeren benoemen dat er een duidelijk pestprotocol is.

Ervaringen met het aangeboden burgerschapsonderwijs

Het merendeel is positief over het krijgen van burgerschap. Maar één van de jongeren geeft aan persoonlijk geen voordeel te halen uit burgerschapsonderwijs. Naast dat het merendeel positief is, vindt het merendeel het aanbod te weinig. Wat ze vooral prettig vinden aan burgerschapsonderwijs is dat school ze op deze manier helpt met een stukje extra kennis over onderwerpen die ze tegenkomen op social media en het nieuws, vinden ze het prettig om er met klasgenoten over in gesprek te gaan en is het een leuke afwisseling naast de vaste lesstof. Het overbrengen van kennis is volgens de jongeren belangrijk omdat je niet altijd alles meekrijgt. Niet bij iedereen wordt er thuis over gesproken en ook zijn er zorgen dat niet iedereen op de hoogte is van de ernst van problematieken. Één van de jongeren benoemt ook dat ze het daardoor lastig vindt om echt goed te begrijpen wat er aan de hand is en dat als er dan naar haar mening gevraagd wordt ze deze niet kan formuleren.

R3: 'Dit bedoel ik dus met dat je het wel weet maar je weet niet echt waarom het komt en dan kan je wel je mening geven maar je weet gewoon niet zeker hoe het komt en dan mis je die uitleg dus nu ook weer als je dan vraagt heb je daar een mening over.'

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Praten en discussiëren over bepaalde onderwerpen vinden de meeste jongeren prettig omdat ze het fijn vinden om naast gesprekken met hun ouders met leeftijdsgenoten te praten. De redenen die ze hiervoor geven zijn dat deze onderwerpen ze bezighouden of soms zorgen over maken en dan is het fijn om van vrienden en klasgenoten te horen dat ze hier niet alleen in zijn. Daarnaast geeft ook één van de jongeren aan dat je op deze manier ook elkaar beter leert kennen en ook meer over een onderwerp te weten komt. Doordat je toch verschillende meningen hebt leer je verschillende kanten kennen van het onderwerp.

R6: Wel goed, want dan hoor je van andere ook wat je kan doen en wat beter is en je zegt tegen elkaar ook dingen wat je vindt en wat andere beter kunnen doen en dat je van elkaar leert... want de één vindt dat en de andere dat en misschien is dat ene wel beter en dan denk je misschien kan ik dat ook wel gaan doen.'

Wel zeggen ook een aantal jongeren dat ze het prettig vinden dat het niet altijd verplicht is om je mening te laten horen. Één van de jongeren geeft zelf aan niet graag in het middelpunt te staan en twee anderen kunnen zich inbeelden dat sommige het niet fijn vinden om over gevoelige onderwerpen te praten en hun mening te delen. Dit kwam ook al even terug in het geven van je mening besproken onder het kopje jongeren en burgerschap.

Vebeteringen voor het burgerschapsonderwijs

De meerderheid uit wel veranderingen te willen zien en vinden onder andere dat er te weinig aandacht besteed wordt.

Ze zouden graag vaker in gesprek gaan met elkaar in de vorm van een discussie of een debat. Ook vinden ze dat er meer aandacht zou moeten zijn voor wereldproblematieken als het milieu, racisme en de achtergrond van de leerlingen. Daarnaast zouden ze graag wat vaker inspraak willen hebben zodat ze wat vaker een onderwerp in kunnen brengen waar ze graag meer over willen weten of benieuwd zijn naar de meningen van anderen. En als laatste zouden ze graag wat vaker activiteiten buiten de lessen willen omdat dit vaak erg leerzaam is en meer indruk maakt dan één les.

R2: 'Ik vind wel dat dat meer mag omdat ik denk dat mensen zich niet bewust zijn of nou ja met het nieuws enzo ik denk dat veel mensen wel meekrijgen maar niet hoe ernstig het is. Ik vind wel dat er meer aandacht besteed mag worden. Want ja heel veel mensen hebben denk ik niet door wat er allemaal aan de hand is en op welke manier en op welke snelheid enzo, ik denk dat het allemaal heel snel gaat.'

Op de vraag hoe ze dit graag zouden zien veranderen denken de meeste aan tijd vrijmaken tijdens mentoruur, voor de les begint en het vaker inzetten van actueel nieuws.

Conclusie & Discussie

Het doel van dit onderzoek was jongeren recht doen om ze een stem te geven in hoe zij burgerschap zien, ervaren en hoe het burgerschapsonderwijs hierbij aan zou kunnen sluiten.

Jongeren en burgerschap, conclusies en implicaties:

Jongeren benoemen meerdere punten die ze verstaan onder burgerschap. Een groot aantal hebben te maken met hoe je omgaat met je medemensen en over verantwoordelijkheid. Zo noemen ze: houden aan wetten en regels, sociaal gedrag, respect tonen, milieubewust leven, gezamenlijke en persoonlijke verantwoordelijkheid. Dit zijn factoren die gekoppeld kunnen worden aan de morele visie van burgerschap (Isin & Turner, 2007). Dat milieubewust leven een rol zou spelen werd verwacht door de hoge interesse en mate van zorgen van jongeren in het algemeen (Brien, Selboe, & Hayward, 2018). Daarnaast wordt het belang van verschillende instanties, de regering en de Europese unie genoemd. Ze zeggen tevreden te zijn met onze regeringsvorm en de vrijheid die ze hebben in Nederland. Het vrij kunnen geven van je mening wordt gezien als een belangrijke waarde en zo ook de veiligheid die ons land en de samenwerking met europa biedt. Dit zijn aspecten die passen bij de liberale visie op burgerschap (Marschall, 1963). Dat ze tevreden zijn met de Nederlandse maatschappij en zich er thuis voelen zien we hier ook in terug. Dit kan gekoppeld worden aan het vormen van je eigen identiteit en deze koppelen aan de Nederlandse identiteit (Duyvendak & Tonker, 2016). Daarom kunnen we concluderen dat jongeren zeker een visie hebben op wat burgerschap inhoudt. Maar ook dat wat de jongeren verstaan onder burgerschap niet veel afwijkt van de bestaande facetten van burgerschap gevonden in de literatuur.

Ondanks dat ze over het algemeen tevreden zijn, vinden ze wel dat dingen verbeterd kunnen worden in Nederland en zo ook een kritische houding aannemen. Dit sluit aan bij de eerder gegeven definitie van actief burgerschap (Van de Wijdeven, de Graaf, & Hendriks, 2013). Meer zorgen uiten ze over wereldproblematieken als oorlogen, armoede en ongelijkheid. Via social media en nieuwsplatforms zien ze deze problematieken voorbij komen en praten hier ook over met hun ouders en leeftijdsgenoten. Dit wordt ook wel teruggekoppeld aan de 'global village' waar jongeren vanwege globalisering, migratie en social media meer in leven dan vorige generaties (Baran, 2010). We zien een grote mate van betrokkenheid terug van wat er om hen heen en in de wereld gebeurt. De verantwoordelijkheid voor het verbeteren en oplossen wordt gelegd bij de regering en de samenwerking tussen landen. Eigen verantwoordelijkheid zien zij in het ondernemen van, in hun ogen, kleine dingen. Dit door te participeren in de buurt, hun sportvereniging of scouting,

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

in te zetten voor het milieu en voor de mensen in hun eigen leefomgeving. Ook gebruiken ze social media voor het steunen van acties en het geven van hun mening. We zien dus vooral de communitaristische visie in betrokkenheid waarbij het collectief geheel als hoofddoel wordt gezien (Nieuwelink, 2015).

Alhoewel met dit kwalitatieve onderzoek aan de hand van de data geen eenduidige definitie van burgerschap kan worden toegewezen of uitspraken gedaan kunnen worden die generaliseerbaar zijn voor alle jongeren in Nederland, komen er een aantal interessante dingen naar voren. Dit onderzoek laat zien dat wat jongeren verstaan onder burgerschap niet veel afwijkt van bestaande visies op burgerschap gedefinieerd door onderzoekers en professionals. Jongeren zijn op verschillende manieren bezig met burgerschap en dan voornamelijk met goed zijn voor je medemens en de maatschappij, ofwel je steentje bijdragen. De collectieve focus op burgerschap staat hiermee in hun definitie centraal. Naast een grote mate van betrokkenheid laten zij ook een mate van participatie zien. Participeren is voornamelijk gericht op hun directe leefomgeving.

Het gebruiken van social media speelt een grote rol in hun burgerschapsvorming doordat het dient als informatiebron, een kijk biedt op de rest van de wereld en ze de mogelijkheid geeft hun identiteit uit te zoeken en deze te delen met vrienden en onbekenden. Ondanks de kennis die zij hebben over de wereld buiten hun directe leefomgeving, blijft directe participatie uit. De reden die jongeren hiervoor geven komt voort uit het perspectief dat problemen te groot zijn en dat zij niet de nodige invloed en macht hebben om dit op te kunnen lossen of te verbeteren. Hiermee kunnen we ons afvragen of een gebrek aan participatie dan niet voortkomt uit een stukje onmacht en onwetendheid over hun invloed als onder andere consument en niet zo zeer vanwege een gebrek aan betrokkenheid. Vervolgonderzoek kan zich richten op hoe participatie het beste gemeten kan worden in de huidige samenleving waarin verder wordt gekeken dan specifieke kennis en het huidige stempercentage. Daarnaast kan het voor verder onderzoek interessant zijn of jongeren als ze zich meer bewust zijn van hun rol als wereldburger zij ook actiever participeren. Mogelijk kan het zijn dat de onmacht die jongeren voelen over het beïnvloeden van de wereldwijde problematiek niet altijd terecht is. Ze kunnen bewust worden gemaakt dat ook kleine stapjes goed zijn en bijdragen aan wereldburgerschap.

De meerderheid ging graag in gesprek over burgerschap en vonden het prettig om hun mening te delen. Jongeren lijken zich bewust te zijn van hun rol als burger in hun omgeving en zijn bezig zich hier verder in te ontwikkelen. Wat verder opviel was dat één van de jongeren wel enige desinteresse toonde naar maatschappelijke en politieke onderwerpen. Dit

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

was de enige jongere met een vmbo-achtergrond en in eerder onderzoek bleek dat een lager schoolniveau vaak aan lagere burgerschapscompetenties werden gekoppeld (Maslowski et al., 2012; Schulz et al., 2010; Schulz et al., 2017; Munniksma et al., 2017). Wel werd hier ook een tegengeluid op gegeven (Nieuwelink, 2016). De steekproef was niet groot genoeg om een conclusie te trekken over het effect van schoolniveau op het beeld dat jongeren hebben van burgerschap.

Jongeren en burgerschapsonderwijs, conclusies en implicaties:

Omdat het onderwijs vaak gezien wordt als een belangrijke plek waar burgerschapsvorming plaats kan vinden (Van de Werfhorst, 2014) is het van belang dat het onderwijs aansluit bij de behoefte van de jongeren. Daarom is in dit onderzoek ook gevraagd naar hoe jongeren burgerschap terugzien op school, wat hun ervaringen zijn en of zij graag veranderingen zien in het burgerschapsonderwijs. Jongeren zien burgerschap in hun onderwijs terugkomen geïntegreerd in (wereldoriënterende) vakken, tijdens georganiseerde projecten en excursies en ontstaan in gesprekken met hun docenten. Vaak ontstaat dit omdat de docent een onderwerp ter sprake brengt. In mentoruur wordt er soms tijd vrij gemaakt om over burgerschap onderwerpen te praten. De aanleiding is dan vaak dat er binnen of buiten school iets heeft plaatsgevonden. Het pestprotocol en de leerlingenraad worden ook nog genoemd als onderdelen van burgerschapsonderwijs.

Ondanks dat scholen vrij zijn in de manier waarop zij invulling geven aan burgerschap, worden er wel richtlijnen gegeven. Deze zijn verdeeld in drie domeinen: democratie, diversiteit en mondiale thema's (Bijlage A) (Curriculum, 2019). Vooral mondiale thema's worden door de jongeren herkend in het aangeboden onderwijs. Onderwerpen over democratie en diversiteit komen soms terug in eenmalige projecten en excursies. Wat opvalt is dat burgerschap door de jongeren niet gezien wordt als iets wat een vaste plek heeft in het onderwijs. Daarnaast lijkt burgerschap erg docent afhankelijk in hoeverre actuele problematieken geïntegreerd worden, of jongeren inspraak krijgen en of er tijd vrij gemaakt wordt voor discussie en debat. Dit is jammer omdat uit onderzoek blijkt dat op deze manier burgerschapsonderwijs weinig effect laat zien (Feldman et al., 2009; Metz & Younis, 2005; Van Goethem et al., 2014). Beter zou zijn als burgerschapsonderwijs een vaste plek zou krijgen in het onderwijs door het een vaste plek te geven in de schoolcultuur en het pedagogisch klimaat (Geboers et al. 2013). De visie van een school is ook erg bepalend voor hoe burgerschapsonderwijs wordt ingericht (Westheimer, 2015). Scholen kunnen bijvoorbeeld meer nadruk leggen op een collectieve of juist een individuele instelling. Dit onderzoek laat dit echter niet zien omdat het meer focust op het beeld wat jongeren van het

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

onderwijs hebben, en niet zozeer de visie van een school op hun burgerschapsonderwijs. Vervolgonderzoek kan kijken naar scholen die al langere tijd bezig zijn met burgerschap te integreren in hun onderwijs. Door in gesprek te gaan over de ervaringen van zowel leerlingen als docenten en de schoolvisie hiernaast te vergelijken kan er gekeken worden wat hierin als prettig en zinvol wordt ervaren. Dan kan er gekeken worden of een bepaalde visie sterker aansluit bij het gevoel van burgerschap onder jongeren. Daarnaast zou het kunnen dat het zinvol is om vaste werkvormen te integreren in alle vakken.

Door de meerderheid van de jongeren wordt er waarde gehecht aan burgerschapsonderwijs en zien burgerschap graag vaker terugkomen op school. Ze willen meer aandacht voor actuele problematiek om meer bewustwording te creëren bij hunzelf en hun peers en meer informatie te krijgen over de onderwerpen. Discussie en debat wordt zowel door onderzoek (Nieuwelink et al., 2015) als door de jongeren in dit onderzoek benoemd als een effectieve manier om burgerschap te integreren in het onderwijs. De jongeren menen meer kennis te vergaren over de onderwerpen doordat het van verschillende kanten belicht wordt. Maar ook omdat ze het prettig vinden om te zien dat ze niet als enige zich druk maken over bepaalde onderwerpen.

Hiermee lijkt de mening van hun peers erg belangrijk voor de jongeren, wat ook terugkwam in de interviews over wat lastig kan zijn aan discussiëren op school. Ondanks dat de meerderheid aangeeft discussievormen prettig te vinden, wat ook in eerder onderzoek werd aangetoond (Geijsel et al., 2012; Ledoux et al., 2011), kunnen ze zich wel voorstellen dat er klasgenoten zijn die het lastig vinden om zich in de groep uit te spreken. Door discussie een vaste plek te geven in het onderwijs komt niet alleen burgerschap beter tot uiting op school maar wordt het voor jongeren ook steeds normaler om hun mening te geven, ook voor de jongeren die dit spannend vinden. Interessant zou zijn om dit in vervolgonderzoek aan te pakken met een grotere steekproef. Gekeken kan worden of daadwerkelijk een groot aantal het te spannend vindt of dat dit een assumptie is omdat de mening van peers voor hen belangrijk is. Dan kan er ook gekeken worden naar hoe deze eventuele spanning kan worden weggenomen. In dit onderzoek werd duidelijk dat jongeren het spannend vinden wat hun klasgenoten van ze denken. Dit wordt versterkt doordat ze soms niet genoeg denken te weten over een onderwerp waardoor het nog lastiger kan zijn om je in de discussie te mengen. Docenten kunnen hier rekening mee houden wanneer discussie en debat vaker aangeboden worden als werkvorm in de lessen, bijvoorbeeld door zowel structuur aan te brengen alsook een veilig pedagogisch klimaat te creëren waarin een jongere zich over alles kan uiten en wordt aangemoedigd om vragen te stellen.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Aanbevelingen, belemmeringen en eindconclusie

Terugkijkend op de onderzoeksvraag kunnen we concluderen dat jongeren het belangrijk vinden dat je je als burger inzet voor anderen en de wereld. Dit voornamelijk door inzet te tonen in je eigen buurt en je (sport)vereniging, je sociaal op te stellen naar anderen en ze met respect te behandelen. Je inzetten voor de wereld zien zij in een milieubewuste leefstijl. Ondanks dat ze ook betrokken zijn bij wat zich verder afspeelt buiten hun directe leefomgeving participeren ze hier niet tot nauwelijks in. Dit lijkt niet zo te zijn omdat ze hier geen waarde aan hechten maar omdat ze denken dat ze hier geen invloed op kunnen hebben. De oproep voor global citizenship education (GCE) lijkt hierdoor van groot belang (UNESCO, 2015).

Door GCE een impuls te geven kunnen we jongeren attent maken op beslissingen die jongeren zelf kunnen nemen en de invloed die deze keuzes hebben op de rest van de wereld. Op deze manier kunnen scholen jongeren tegemoet komen door deze betrokken jongvolwassenen, die veel meekrijgen over wat er om hen heen gebeurt, zich niet machteloos te laten voelen. Scholen geven ze handvatten maar ook keuzes om zelf te maken in hoe ze een rol willen spelen in de maatschappij. Jongeren geven echter wel aan dat als onderwerpen over burgerschap ter sprake komen op school dit vaak een reactie is. Er is iets op school gebeurd of er is iets in het nieuws geweest wat aansluit bij de les. Het eerste punt zorgt ervoor dat docenten met leerlingen bespreken wat er in school afspeelt en hoe ze met elkaar omgaan, ook wel werken aan het pedagogisch klimaat van de school. Door nieuws te gebruiken wat aansluit op de lessen maak je het onderwijs relevant maar het is hierin belangrijk dat er meer wordt gedaan dan kennis overbrengen. Deze reactieve vorm van burgerschapsonderwijs is al positief maar niet genoeg. Er ligt veel ruimte voor scholen om de autonomie van de leerlingen betreffende wereldburgerschap problematiek te vergroten. Met dit onderzoek kan op kleine schaal het belang van burgerschapsonderwijs worden aangetoond en worden weerlegd dat jongeren niet betrokken zouden zijn bij de huidige maatschappelijke problematiek.

Naast de bevindingen en conclusies die er kunnen worden getrokken op basis van dit onderzoek zijn er ook limitaties te benoemen. Ten eerste is het duidelijk dat de steekproef limitaties met zich meebrengt. Alhoewel dit onderzoek een stem heeft gegeven aan jongeren over het burgerschap, is de steekproef te klein om een algemene definitie te kunnen geven die jongeren aan burgerschap toewijzen. Omdat de interviews semigestructureerd zijn uitgevoerd bestaat de kans dat het gesprek gestuurd is door de onderzoeker om tot bepaalde antwoorden te komen (Van Zwieten en Willems, 2004). Vervolgonderzoek kan dit voorkomen door een

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

vastere structuur aan te houden in onderzoek. Objectiviteit kan ook worden bereikt door meerdere onderzoekers te betrekken bij het coderen van de interviews, om zo tot een compactere en specifieke lijst te komen in de resultaten van het onderzoek (Baarda, Goede, Teunissen, 2005).

Een andere belemmering van het onderzoek is dat er niet gecontroleerd is op het geven van sociaal wenselijke antwoorden. Dit kan de interne validiteit van het onderzoek verlagen (Boeije, 2014). Tot slot diende dit onderzoek er deels ook toe om de jongere een stem te geven en te luisteren naar wat zij te zeggen hebben over burgerschap. Omdat alleen jongeren zijn geïnterviewd valt er geen verband te leggen met bijvoorbeeld de visie van scholen en is er geen onderzoek gedaan naar de verschillen tussen aparte scholen. Voor vervolgonderzoek kan het dus interessant zijn om met een grotere steekproef te werken, de antwoorden van jongeren te vergelijken met de visie van de school waar ze op zitten en de verschillen te meten tussen verschillende scholen op het gebied van burgerschap en burgerschapsonderwijs.

Dit onderzoek laat zien dat deze jongeren betrokken genoeg zijn, graag hun steentje bij willen dragen en anderen willen helpen. Bovendien geeft het de opzet voor vervolgonderzoek om de stem van de jongere te betrekken in de wetenschap. Nu aan ons professionals de taak om ze de ruimte en het vertrouwen te geven dit te doen en daarnaast ze de begeleiding te geven die ze hierbij nodig hebben. Dit in de vorm van informatie verschaffen, ze helpen met elkaar in gesprek laten gaan en ze een plek geven waar ze hun gedachten en zorgen kunnen uiten en zich gehoord voelen, en tot slot bewuster te maken van de impact die zij als persoon kunnen hebben op de wereld om zich heen.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Referenties

- Adler, R. P., & Goggin, J. (2005). What do we mean by ‘‘Civic engagement’’? *Journal of Transformative Education*, 3, 236-253. doi:10.1177/1541344605276792
- Amaya, H. (2013). *Citizenship excess*. New York: New York University Press
- Amnå, E., & Ekman, J. (2013). Standby citizens: diverse faces of political passivity. *European Political Science Review*, 6(2), 261–281.
<https://doi.org/10.1017/s175577391300009x>
- Baarda, D., Goede, M., & de Teunissen, J. (2005). Basisboek Kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek (tweede geheel herziene druk). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Banaji, S. (2008). The trouble with civic: A snapshot of young people’s civic and political engagements in twenty-first-century democracies. *Journal of Youth Studies*, 11, 543–560
- Banaji, S., & Buckingham, D. (2013). *The civic web: Young people, the Internet and civic participation*. Massachusetts: MIT Press.
- Banaji, S., Mejias, S., Kouts, R., Piedade, F., Pavlopoulos, V., Tzankova, I., Mackova, A. & Amnå E. (2018). Citizenship’s tangled web: Associations, gaps and tensions in formulations of European youth active citizenship across disciplines. *European Journal of Developmental Psychology*, 15(3), 250-269. doi: 10.1080/17405629.2017.1367278
- Banks, J. A. (2014). Diversity, group identity, and citizenship education in a global age. *Journal of Education*, 194(3), 1-12.
- Baran, S., (2010). *Introduction to mass communication: Mass literacy and culture. 6th Edn.*, New York: McGraw Hill.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

- Biesta, G. (2015). What is Education For? On Good Education, Teacher Judgement, and Educational Professionalism. *European Journal of Education*, 50(1), 75–87.
<https://doi.org/10.1111/ejed.12109>
- Boeije, H. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen (2de editie)*. Den Haag, Nederland: Boom Lemma
- Clarke-Stewart, A., & Parke, R. D. (2014). *Social development, 2nd edition*. Hoboken, NJ: J. Wiley & Sons.
- Clark, T. N., & Hoffmann-Martinot, V. (2018). *The New Political Culture*. Abingdon, Verenigd Koninkrijk: Taylor & Francis.
- Curriculum.nu. (2019). Toelichting Burgerschap: Toelichting op het voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Burgerschap van curriculum.nu.
- De Boer, A. A. (2012). Inclusie: een kwestie van attitudes? *Onderzoek naar de acceptatie van leerlingen met leerlinggebonden financiering in het reguliere basisonderwijs*. Groningen: Stichting Kinderstudies.
- De Winter, M. (2011). Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding. *Van achter de voordeur naar democratie en verbinding*. Amsterdam: SWP.
- Drok, N., & Schwartz, F. (2009). *Jongeren, Nieuwsmedia & Betrokkenheid* [Youth, News Media and Engagement]. Zwolle/Amsterdam: Hogeschool Windesheim/Stichting Krant in de Klas
- Dwairy, M. (2004). Culturally sensitive education: adapting self-oriented assertiveness training to collective minorities. *Journal of Social Issues*, 60(2), 423-436.
- Feldman, L., Pasek, J., Romer, D., & Hall Jamieson, K. (2007). Identifying best practices in civic education: Lessons from the student voices program. *American Journal of Education*, 114, 75–100.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

- Ferreira, P. D., Azevedo, C., & Menezes, I. (2012). The developmental quality of participation experiences: Beyond the rhetoric that “participation is always good!”. *Journal of Adolescence, 35*, 599–610.
- Geboers, E., Geijsel, F., & ten Dam, G. (2013). Verkenning gebruiksmogelijkheden meetinstrument Burgerschapscompetenties: Onderzoek in opdracht van de Inspectie van het Onderwijs. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education. *Educational Research Review, 9*, 158–173
- Geijsel, F., Ledoux, G., Reumerman, R., & Dam, G. ten (2012). Citizenship in young people’s daily lives. Differences in citizenship competences of adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies, 15*, 711-729.
- Giesen, P. en Wansink, H. – “De media doen de burger goed.” Interview met Pippa Norris. In: de Volkskrant, 24 januari 2009.
- Gutmann, A. (2004). Unity and diversity in democratic multicultural education: Creative and destructive tensions. In J. A. Banks (Ed.), *Diversity and citizenship education: Global perspectives* (pp. 71–96). San Francisco: Jossey-Bass.
- Houdt, van F., & Schinkel, W. (2009). Aspecten van burgerschap. *Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij, 36*, 50-58.
- Inspectie van het Onderwijs (2009). De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2007/2008. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2010). De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2014). De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2012/2013. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Inspectie van het Onderwijs (2016). *Burgerschap op school. Een beschrijving van*

burgerschapsonderwijs en de maatschappelijke stage. Utrecht: Inspectie van het
Onderwijs.

Isin, E. F., & Turner, B. S. (2007). Investigating Citizenship: An Agenda for Citizenship
Studies. *Citizenship Studies*, 11(1), 5-17.

Ledoux, G., Geijssels, F., Reumerman, R., & Dam, G. ten (2011). Burgerschapscompetenties
van jongeren in Nederland. *Pedagogische Studiën*, 88, 3-22.

Leeman, Y., & Wardekker, W. L. (2004). *Onderwijs met pedagogische kwaliteit.* Christelijke
Hogeschool Windesheim.

Nieuwelink, H. (2016). *Becoming a democratic citizen: A study among adolescents in
different educational tracks.* Universiteit van Amsterdam.

Marshall, T. H. (1964). *Class, citizenship and social development.* New York.

Metz, E. C., & Youniss, J. (2005). Longitudinal gains in civic development through
schoolbased required service. *Political Psychology*, 26, 413-437.

MOCW (2005) Voorstel van wet en Memorie van toelichting; W2624K-2. Den Haag
file:///home/chronos/u-34445b475ebd78de1a1177372e3df8672fded73d/MyFiles/
Downloadskst-29666-13-b1%20(1).pdf

Munniksma, Anke, Anne Bert Dijkstra, Ineke van der Veen, Guuske Ledoux, Herman van de
Werfhorst, and Geert ten Dam. (2016) "Burgerschap in Het Voortgezet Onderwijs.
Nederland in Vergelijkend Perspectief." International Civic and Citizenship Education
Study.

Neuman, W. L. (2014). *Understanding research.* Essex: Pearson Education Limited.

Nieuwelink, H., Boogaard, M., Dijkstra, A.B., Kuiper, E., & Ledoux, G. (2016). *Onderwijs in
burgerschap: wat scholen kunnen doen. Lessen uit wetenschap en praktijk.*
Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

O'Brien, K., Selboe, E., & Hayward, B. M. (2018). Exploring youth activism on climate change. *Ecology and Society*, 23(3).

Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad

Oser, F., and Veugelers, W., (2008). *Getting involved. Global citizenship development and sources of moral values*. Rotterdam/Taipei: SensePublishers

Platform Onderwijs 2032 (2016). *Ons onderwijs2032. Eindadvies*. Den Haag: Platform Onderwijs2032

Plochg, T., & Van Zwieten, M. C. B. (2007). Kwalitatief onderzoek. *Handboek gezondheidszorgonderzoek*, 77-93.

Putnam, Robert. Leonardi, Robert & Nanetti, Rafallea Y.(1994) - *Making democracy work. Civic Traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press

Rijksoverheid (2019, 11 november). 'Meer duidelijkheid voor scholen over burgerschapsonderwijs'. Rijksoverheid. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/11/29/meer-duidelijkheid-voor-scholen-over-burgerschapsonderwijs>.

Rijksoverheid (2019, 11 november). 'Voorstel van wet in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs'. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/kamerstukken/2019/11/29/voorstel-van-wet-in-verband-met-verduidelijking-van-de-burgerschapsopdracht-aan-scholen-in-het-funderendonderwijs>.

Roberts. N., *The age of direct citizen participation*. Armonk: M.E. Sharpe, 2008, 512 p.

Schnabel, P., ten Dam, G., Douma, T., van Eijk, R., Tabarki, F., van der Touw, A., Verweij, J. and Visser, M. (2016) *Ons onderwijs 2032: Eindadvies*. Den Haag: Platform Onderwijs 2032.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). ICCS 2009 international report: Civic knowledge, attitudes and engagement among lower secondary school students in thirty-eight countries. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Schulz, W., Ainley, A., Fraillon, J., Losito, B., & Agrusti, G. (2016). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Schulz, W., Carstens, R., Losito, B., & Fraillon, J. (2017). Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Schulz, W., Gebhardt, E., Friedman, T., & Fraillon, J. (2017). ICCS 2016 Technical Report. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Thijmstra, J., & Boeije, H. (2016). *Wetenschapsfilosofie in de context van de sociale wetenschappen*. Amsterdam, Nederland: Boom uitgevers.

Tonkens, E. (2008). *De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Tonkens, E., & Duyvendak, J. W. (2016). Introduction: The culturalization of citizenship. In *The culturalization of citizenship* (pp. 1-20). Palgrave Macmillan, London.

Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). Citizenship and education in twentyeight countries. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Tule SLO (z.d.) 'Doelen burgerschapsonderwijs en mensenrechteneducatie voor het schoolcurriculum'. Geraadpleegd van

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

file:///home/chronos/u-34445b475ebd78de1a1177372e3df8672fded73d/MyFiles/Downloads/doelen-burgerschapsonderwijs-en-mensenrechteneducatie-voor-het-schoolcurriculum.pdf <https://slo.nl/vakportalen/vakportaal-burgerschap/wat-moet-en-wat-kan/kerndoelen-vo/>

Van de Werfhorst, H. G. (2014). Changing societies and four tasks of schooling: Challenges for strongly differentiated educational systems. *International Review of Education*, 60, 123-144.

Van Goethem, A., Van Hoof, A., Orobio de Castro, B., Van Aken, M., & Hart, D. (2014). The role of reflection in the effects of community service on adolescent development: A meta-analysis. *Child Development*, 85, 2114–2130.

Van Oers, B., Leeman, Y., & Volman, M. L. L. (Eds.) (2009). *Burgerschapsvorming en identiteitsontwikkeling. Een bijdrage aan pedagogische kwaliteit in het onderwijs*. Assen: Van Gorcum.

Van Zwieten, M., & Willems, D. (2004). Waardering van kwalitatief onderzoek. *Huisarts en Wetenschap*, 47(13), 38–43. <https://doi.org/10.1007/bf03083653>

Verhoeven, N. (2016). *Wat is onderzoek? Praktijkboek voor methoden en technieken*. (5^e editie). Amsterdam, Nederland: Boom uitgevers.

Vrooman, C., Noije, L. van, Jonker, J. J., Veldheer, V. (2012). Responsabele burgers, regisserende overheid. In: Veldheer, V., J.-J. Jonker, L. van Noije & C. Vrooman (red.), Een beroep op de burger, Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid. *Sociaal en Cultureel Rapport 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Plan-bureau.

Westheimer, J. (2015). *What Kind of Citizen? Educating Our Children for the Common Good*. New York, Teacher College Press.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Den

Haag: WRR. Geraadpleegd op 7 juli 2020, van

http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDFRapporten/Vertrouwen_in_burgers.pdf

f.

Wijdeven T. van de & L. de Graaf & F. Hendriks (2013). *Actief burgerschap. Lijnen in de*

literatuur. Tilburg / Den Haag: TSPB / BZK, pp. 1-64.

EXPLORATIEF ONDERZOEK NAAR ERVARINGEN JONGEREN OMTRENT
BURGERSCHAP EN BEHOEFTE EN OMTRENT BURGERSCHAPSONDERWIJS

Bijlagen

Bijlage A. Domeinen burgerschap

Burgerschap	Grote Opdrachten	Bouwstenen
Democratie	01 Vrijheid en gelijkheid	BU01 Vrijheid en gelijkheid
	02 Macht en inspraak	BU02 Macht en inspraak
	03 Democratische cultuur	BU03 Democratische cultuur
Diversiteit	04 Identiteit	BU04 Identiteit
	05 Diversiteit	BU05 Diversiteit
	06 Solidariteit	BU06 Solidariteit
Mondiale thema's	07 Digitaal Samenleven	BU07 Digitaal Samenleven
	08 Duurzaamheid	BU08 Duurzaamheid
	09 Globalisering	BU09 Globalisering
	10 Technologisch burgerschap	BU10 Technologisch Burgerschap
Denk- en handelwijzen	11. Denk- en handelwijzen	BU11 Denk- en handelwijzen

Figuur 1: schema opbouw Burgerschap